

Lisoniy Shaxs Nazariyasi Va Tilshunoslikda U Haqidagi Qarashlar

Rasulova Nigina Alisherovna¹

Annotatsiya: Ushbu maqolada lisoniy shaxs tushunchasi va u haqidagi dunyo olimlarining qarashlari va tadqiqotlari bayon etilgan. lisoniy shaxs tushunchasining ilk qo'llanish doirasi va V. V. Vinogradov, G.I. Bogin, Yu.N. Karaulov va shu kabi olimlarning lisoniy shaxs haqida o'rgangan ma'lumotlari hamda tadqiqotlari yuzasidan ma'lumotlar berilgan.

Tayanch tushunchalar: lisoniy shaxs, antroposentrik, shaxs nutqi, kognitiv, og'zaki-semantik, pragmatik, polilektik, idiolektik, etnosemantik shaxs, semiologik shaxs.

XX va XXI asrning eng ilg'or qarashlaridan biri bu antroposentrizmdir ya'ni; tafakkur, madaniyat, ma'naviy hayot – tilning barcha jabhalarini bilishning asosi insonning ongi bo'lgan nuqtai nazardir. Tilshunoslikdagi antroposentrizm ko'plab turdosh fanlarning: sotsiolingvistika, etnolingvistika, madaniy tilshunoslik, kognitiv lingvistika, madaniy semantika pragmalolingvistika va boshqalarning paydo bo'lishiga olib keldi (Tixonova, 2016 yil). Tadqiqotchilarning diqqat markazida odam ularning lingvistik, aqliy, ularning dunyoning rasmi, shu jumladan individual va milliy xulq-atvor xususiyatlari bo'lgan. Til muloqot jarayonida mavjud bo'lgan va nutq xatti-harakatlarida o'zining til tajribasini ham, hamma narsaning umumiy tajribasini aks ettiruvchi shaxs yoki shaxs insoniyat, shuning uchun turli sohalarda tadqiqot ob'ektiga aylandi va biz zamonaviy fanning antroposentrikligi haqida gapirishimiz mumkin bo'ldi. (Mixalevich, 2011: 145).

Nutq faoliyatining xususiyatlarini ajratib ko'rsatishga urinishlar fanda yangi tadqiqot ob'ekti – lisoniy shaxsning paydo bo'lishiga olib keldi. Antroposentrik paradigma nuqtai nazaridan, inson o'zini anglash, undagi nazariy va ob'ektiv faoliyati, uning nutqida namoyon bo'ladigan qadriyatlar ierarxiasini aniqlash orqali dunyoni tan oladi va asosiy e'tibor ona tilida so'zlashuvchiga qaratiladi. Bugungi kunga kelib, lisoniy shaxs o'rganishga turli xil polilektik (ko'p odam) va idiolekt (ayniqsa, lingvistik) shaxslar (v, p, Neroznak), etnosemantik shaxs (S. G. Vorkachev), semiologik shaxs (A. G. Baranov), rus lingvistik shaxs (Yu.N. Karaulov), G'arb va Sharq madaniyatining lisoniy shaxsi (T.N. Snitko) va boshqalar kabi yondashuvlar ma'lum. Lisoniy shaxs atamasining ilk qo'llanishi nemis olimi I. Vaysgerber bilan bog'liqdir.

Uni birinchi marta fanga rus olimi V.V. Vinogradov kiritgan. Olim lingvistik shaxs tushunchasiga badiiy adabiyot tilini o'rganish orqali yondashgan. V.V. Vinogradov ilmiy faoliyatida markaziy o'rinni egallagan "muallif obrazi" va "badiiy obraz" tushunchalarining rivojlanish mantig'i tadqiqotchini lingvistik shaxs ijodidagi o'zaro bog'liqlik masalasiga olib keldi. Aniq lisoniy shaxslarning muallifning surati va obrazining dastlabki tavsiflari ham V. V. Vinogradov qalamiga tegishlidir. Til shaxsi tushunchasi G.I. Bogin tomonidan ishlab chiqila boshlandi, u lisoniy shaxs modelini yaratdi, unda odam uning "nutq harakatlarini bajarishga, nutq asarlarini yaratishga va qabul qilishga tayyorligi" nuqtai nazaridan ko'rib chiqildi. Til inson uchun ijtimoiy-lingvistik kontekst va individual lingvistik ijod shakllari ekanligini nazarda tutib V. V. Vinogradov "Boduen de Kurtene lisoniy shaxsiga jamoaning shakllari sotsial-lingvistikaning qabul qiluvchisi sifatida turli xil ijtimoiy va lingvistik toifalarni almashtirish va aralashtirishda jamoaning shakllari va me'yorlar markazi sifatida qaraydi" deb aytadi.

Yu.N. Karaulovning ta'kidlashicha, til haqidagi zamonaviy g'oyalar uning to'rtta asosiy xususiyati – taraqqiyotning tarixiy tabiati, psixik tabiati, tizimli-strukturaviy tuzilishi asoslari va yuzaga kelishining ijtimoiy shartli tabiati va foydalanish xususiyatlariga asoslanadi.



Rus tili va lisoniy shaxs haqidagi fundamental tadqiqotida olim lisoniy shaxs uch darajani o'z ichiga oladi, deb ta'kidladi: og'zaki-semantik (nol), kognitiv (birinchi), pragmatik (ikkinchi) (Karaulov, 2002). Nolinchi darajadagi birliklar - bu lisoniy shaxs tomonidan berilgan sifatida qabul qilinadigan stereotip so'zlar, klishelar. Ona tilida so'zlashuvchi uchun leksika darajasi normal tilni bilishni anglatadi. Nutqni tahlil qilganda Og'zaki-semantik darajadagi shaxs, tadqiqotchining vazifasi - ma'lum bir narsani ifodalashning rasmiy vositalarining an'anaviy qiymatlar tavsifidir.

Tushunchalar, g'oyalar, tushunchalar birinchi darajali birliklardir. Dunyo haqida bilim bu shaxsning o'zi haqidagi bilim darajasini belgilaydi. Til jarayonlari gapirish, tushunish orqali, inson bilish jarayonlariga kirib keladi. Tezaurus darajasida ierarxiyani aniqlash va o'rnatish lisoniy shaxs dunyo tasviridagi ma'no va qadriyatlar, uning intellektual komponenti birinchi o'ringa chiqadi. Yu.N.Karaulovning yozishicha haqiqiy lisoniy shaxs ana shu darajadan boshlanadi. [15:5]. Ikkinchi daraja birliklari faoliyat-kommunikativ ehtiyojlardir. U shaxsning manfaatlari, maqsadlari, motivlari, munosabati va niyatlarini o'z ichiga oladi. Bu darajada shaxsning nutqiy harakatini tahlil qilishdan voqelikni idrok etishga o'tish sodir bo'ladi. Bu lisoniy shaxs tipologiyasining individuallashtirishga eng yuqori moyil bo'lgan strukturaviy bosqichi hisoblanadi (Karaulov, 2002).

Til shaxsining uch darajali tuzilishi tushunchasi ma'lum bir tarzda uch turdagi kommunikativ ehtiyojlar.- aloqa o'rnatish, axborot va ta'sir qilish, shuningdek

muloqot jarayonining uch tomoni bilan - kommunikativ, interaktiv va sezgi bilan bog'liq degan xulosaga kelgan.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Абдуллаева, Г. Г. (2022). COGNITIVE PERSPECTIVES OF TRAINING GOOD VOCABULARY LEARNERS. МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ЯЗЫКА, ОБРАЗОВАНИЯ, ПЕРЕВОДА, 3(1). <https://tadqiqot.uz/index.php/language/article/view/4566>
2. Азарова, Л. Е. (2013a). Специфика языковой личности в коммуникативном процессе общения. В: Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского, 26, с. 336–342.
3. Азарова, Л. Е. (2013b). Специфика языковой личности нового типа. В: Материалы Международной конференции «Русский язык в языковом и культурном пространстве Европы и мира: человек, сознание, коммуникация, интернет» (с. 173–177).
4. Богин, Г. И. (1986). Модель языковой личности в ее отношении к разновидностям текстов: Автореф. дис. ... докт. филол. наук: Калинин: КГУ, 86. Виноградов, В. В. (1980). Избранные труды. О языке художественной прозы. Москва: Наука.
5. Карасик, В. И. (2009). Языковой круг: личность, концепты, дискурс. Волгоград: Перемена.
6. Караулов, Ю. Н. (1989). Предисловие. Русская языковая личность и задачи ее изучения. В: Язык и личность. Москва: Наука. Караулов, Ю. Н. (2002). Русский язык и языковая личность. Москва: УРСС. Кочеткова, Т. В. (1996). Проблема изучения языковой личности носителя элитарной речевой культуры. В: Сборник статей (с. 15–20).
7. Саратов. Михалевич, О. В. (2011). Проблема изучения языковой личности в лингвистике: исторический аспект. Вестник КРАУНЦ. Серия «Гуманитарные науки», 1(17), с. 145–151.
8. Habibovna, U. Z. (2023). Rey Bredberining “Marsga Hujum” (“The Martian Chronicles”) Asari Tarjimasida Leksik Xususiyatlar. *Miasto Przyszłości*, 32, 354–357. Retrieved from <https://miastoprzyszlosci.com.pl/index.php/mp/article/view/1166>
9. Kobilova A.B. Periphrases used in medical texts and their characteristics (on the example of english and uzbek languages) // Proceedings of Global Technovation 4th International Multidisciplinary Scientific Conference. – Paris, France, 2021. – P. 255-257. <https://conferencepublication.com/index.php/aoc/article/view/740>



10. KODIROVA, H. (2023). INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA SOXTA DISKURSNING PRAGMATIK PARAMETRLARI. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu.Uz), 29(29). извлечено от https://journal.buxdu.uz/index.php/journals_buxdu/article/view/8920
11. Rasulova Nigina Alisherovna. (2023). FUNCTIONAL ANALYSIS OF TEXTS IN ENGLISH AND UZBEKI. Galaxy International Interdisciplinary Research Journal, 11(1), 185–187. Retrieved from <https://internationaljournals.co.in/index.php/giirj/article/view/3429>
12. Zarifovna, R. N. (2023). EUPHEMISMS IN POLITICAL DISCOURSE. Finland International Scientific Journal of Education, Social Science & Humanities, 11(2), 626-631.
13. Nazarova, N. (2022). Лингвистическое исследование антропонимов в лексической системе. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu.Uz), 13(13). извлечено от https://journal.buxdu.uz/index.php/journals_buxdu/article/view/6674
14. Zarifovna, R. N. (2023). EUPHEMISMS IN POLITICAL DISCOURSE. Finland International Scientific Journal of Education, Social Science & Humanities, 11(2), 626-631. <http://farspublishers.org/index.php/ijessh/article/view/533>
15. Gadoeva M.I. Polysemy of Somatizms in English and Uzbek Languages // International Conference on Multidisciplinary Research and Innovative Technology's. November 11th, <https://academiascience.org/> . –India. 2021, – P. 87- 90.

